

DOI:10.26104/NNTIK.2023.55.14.038

Тогусаков О.А., Акматалиев А.Т., Калбердиева М.К.

АЗЫРКЫ ШАРТТАГЫ ИНСАНДЫН РУХАНИЙ ЖАҢЫЛАНУУСУНУН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Тогусаков О.А., Акматалиев А.Т., Калбердиева М.К.

ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНОГО ОБНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ
В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

O. Togusakov, A. Akmataliyev, M. Kalberdieva

FEATURES OF SPIRITUAL PERSONAL RENEWAL
IN MODERN CONDITIONS

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Авторлордун аталган илимий макаласында азыркы шарттагы инсандын руханий жаңылануусунун өзгөчөлүктөрү каралат, андан тышкары анда айтылгандай, инсан менен коомдун руханий жаңылануусунун негизги багыттарынын ичинен көбүнчө төмөнкүлөр аталат: жаңыча ой жүгүртүүнү калыптандыруу; коомдун жана адамдын жашоосун гумандаштыруу; коомдук мамилелердин бүткүл системасын кайра куруу; идеологияны жаңылоо; жоголгон руханий баалуулуктарды кайра жаратуу жана жаңыларын калыптандыруу; массалык аң-сезимдин абалын жана тенденцияларын консервативдүү ченемдерден жана адаттардан демократиялык процесстердин шарттарында багыт алуу жөндөмдүүлүгүнө өзгөртүү (стереотиптерди жеңүү); коомдун руханий чөйрөсүн демократиялаштыруу саналат. Анын үстүнө бул жерде ар бир багыт философтордун, социологдордун, психологдордун, педагогдордун эмгектеринде өз алдынча изилдөөнүн предмети болуп кызмат кылат. Руханий дүйнөнүн тигил же бул звеносу «негизги» катары алынганда, ал тигил же бул автор антип ойлогондуктан эмес, анын инсандын руханий дүйнөсүндөгү «жайгашкан жери жана ролу» үчүн ушундай болушу керек - ал адамдын руханий дүйнөсүнүн башка чөйрөлөрүнө, анын дүйнөгө болгон көз карашына жана багыттуулугуна таасирин тийгизе билүү саналат.

Негизги сөздөр: руханий жаңылануу, инсан, социалдык структура, баалуулук, образ, коом, аң-сезим, индивид, объект, субъект.

В упомянутой научной статье авторов рассматриваются особенности духовного обновления личности в современных условиях, кроме того, как указано в ней, среди основных направлений духовного обновления личности и общества часто упоминаются следующие: формирование нового образа мышления; гуманизация общества и жизни человека; реконструкция всей системы общественных отношений; обновление идеологии; возрождение утраченных духовных ценностей и формирование новых; изменение состояния и тенденций массового сознания от консервативных норм и привычек к умению ориентироваться в условиях демократических процессов (преодоление стереотипов); демократизация духовной сферы общества. Причем здесь каждое направление выступает предметом самостоятельного исследования в трудах философов, социологов, психологов, педагогов. Когда то или иное звено духовного мира принимается за «первичное», то оно должно быть таковым не потому, что так думает тот или иной автор, а в силу его «места и роли» в духовном мире человека - оно связано с другими сферами духовного мира человека, его мировоззрение и направленность.

Ключевые слова: духовное обновление, личность, соци-

альная структура, ценность, образ, общество, сознание, индивид, объект, субъект.

In the mentioned scientific article, the authors discuss the features of the spiritual renewal of the individual in modern conditions, in addition, as indicated in it, the following are often mentioned among the main directions of the spiritual renewal of the individual and society: the formation of a new way of thinking; humanization of society and human life; reconstruction of the entire system of social relations; renewal of ideology; the revival of lost spiritual values and the formation of new ones; change in the state and tendencies of mass consciousness from conservative norms and habits to the ability to navigate in the conditions of democratic processes (overcoming stereotypes); democratization of the spiritual sphere of society. Moreover, here each direction is the subject of independent research in the works of philosophers, sociologists, psychologists, teachers. When one or another link of the spiritual world is taken as "primary", then it should be so not because this or that author thinks so, but because of its "place and role" in the spiritual world of a person - it is connected with other areas of the spiritual world person, his worldview and orientation.

Key words: spiritual renewal, personality, social structure, value, image, society, consciousness, individual, object, subject.

Ар бир жаңы доор өткөнгө баа берүүдөн, анын руханий баалуулуктарынан, руханий жаңылануусунан башталат эмеспи. Руханийликти жана руханий жаңыланууну жогорутатуу муктаждыгы бүгүнкү күнү коомдун социалдык структурасынын бардык деңгээлдеринде курч байкалууда. Бул коомдук турмуштун экономикалык, социалдык, саясий жана башка чөйрөлөрдөгү өзгөрүүлөргө көз каранды болуу менен руханий жаңылануу адамдардын турмушундагы сапаттык өзгөрүүлөрдүн эң маанилүү шарты болуп санала тургандыгы менен аныкталат. Концептуалдык жактан алганда, руханий жаңылануунун жалпы идеясынын мааниси – адамдарды бириктире ала турган келечектин дүйнө көз карашын жана образдарын, ошондой эле жалпы баалуулуктарды жана алардын негизинде жаңы дүйнө таанымды издөөдө жана жаңыланууда турат. Натыйжада, изилдөөчүлөрдүн саны өсүп, алардын көңүлүн социалдык философиянын бул эң маанилүү тармагына буруп жатышат [1, 22-б.].

Бирок маселенин маңызы бул маселени ушундай деп таануудан эмес, анын негизги багыттарын жана реалдуу ишке ашыруунун теориялык жана практика-

лык каражаттарын иштеп чыгуудагы өтө кыйын-чылыктан көрүнүп турат. Бул руханийликти түшүнүүдөгү, анын көрүнүштөрүнүн жана адамдардын жашоосундагы иш алып баруусунун табиятындагы дал келбестик менен гана эмес, ошондой эле «жаңылануу» категориясын эки ача чечмелеп берүү менен да түшүндүрүлөт. Көбүнчө аны ишке ашыруунун мүнөзү боюнча өндүрүштү жаңылоо процессине окшош технологиялык процедура катары түшүнүлөт. Жаңылоо “өндүрүштүн физикалык жана моралдык жактан эскирген элементтерин жаңы, прогрессивдүүрөөк элементтерге алмаштыруу же толуктоо” түрүндө берилген. Мындай учурларда руханий жаңылануу көбүнчө «эски» адеп-ахлакты бир кыйла «жаңы» менен алмаштыруу түрүндө берилет; жаңы идеологияны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу (мында «идеология» түшүнүгүнүн өзү ар кандай мазмунду билдире алат); динди руханийликтин каражаты катары өнүктүрүү; жаңы саясий ой жүгүртүүнү өздөштүрүү; массанын саясий бийликтен, жарандык коомду мамлекеттен жана башкалардан алыстатуудан арылуу саналат.

Жалпы жонунан, инсан менен коомдун руханий жаңылануусунун негизги багыттарынын ичинен көбүнчө төмөнкүлөр аталат: жаңыча ой жүгүртүүнү калыптандыруу; коомдун жана адамдын жашоосун гумандаштыруу; коомдук мамилелердин бүткүл системасын кайра куруу; идеологияны жаңылоо; жоголгон руханий баалуулуктарды кайра жаратуу жана жаңыларын калыптандыруу; массалык аң-сезимдин абалын жана тенденцияларын консервативдүү ченемдерден жана адаттардан демократиялык процесстердин шарттарында багыт алуу жөндөмдүүлүгүнө өзгөртүү (стереотиптерди жеңүү); коомдун руханий чөйрөсүн демократиялаштыруу саналат. Анын үстүнө бул жерде ар бир багыт философтордун, социологдордун, психологдордун, педагогдордун эмгектеринде өз алдынча изилдөөнүн предмети болуп кызмат кылат.

Бул ыкмалардын мыйзамдуулугу эч кандай шек туудурбайт, айрыкча алардын ар биринин өзүнүн артыкчылыктары бар: алар адамдын ишмердүүлүгүнүн ар кандай милдеттерин чечүүдө адамдын руханий дүйнөсүнүн тигил же бул элементин ишке ашыруунун өзгөчөлүгүн жана мүнөзүн изилдөөгө мүмкүндүк берет. Бирок, ошол эле учурда, биз инсанга карата руханий жаңылануу процесси бир бүтүн жандык катары тиешелүү бүтүндөй негиздер керек экендигин түшүнүү менен бул ыкмалар олуттуу оңдоого жана өнүктүрүүгө муктаж деп эсептейбиз. Руханий дүйнөнүн тигил же бул звеносу «негизги» катары алынганда, ал тигил же бул автор антип ойлогондуктан эмес, анын инсандын руханий дүйнөсүндөгү «жайгашкан жери жана ролу» үчүн ушундай болушу керек - ал адамдын руханий дүйнөсүнүн башка чөйрөлөрүнө, анын дүйнөгө болгон көз карашына жана багыттуулугуна таасирин тийгизе билүү саналат. Эгерде бул жагдай эске

алынбаса, келечекте руханий жаңылануу негизинен адеп-ахлак призмасы аркылуу каралып жаткан билим берүү концепциясын өнүктүрүүгө келечекте эбегейсиз күч-аракет жумшалат же барган сайын көбүрөөк адамдар диний аң-сезимдин калыптануу процесси катары руханий жаңылануу жөнүндө жаза башташкан. Бул, алар айткандай, өзүнүн чындыгы бар, бирок ал руханий жаңылануунун айрым жактарын гана чагылдырып, көйгөйгө бирдиктүү көз карашты бербейт.

Ушуга байланыштуу биз инсандын жана коомдун руханий жактан жаңылануу процессин түшүнүүгө айрым оңдоолорду киргизүүнү зарыл деп эсептейбиз. Белгилүү окумуштуулар Л.С. Выготскийдин, А.Н. Леонтьевдин, С.Л. Рубинштейндин, Д.Н. Узнадзедин, А.К. Уледовдун эмгектеринин негизинде түзүлгөн Бул чындап эле инсандын аң-сезимдүү психологиялык ишмердүүлүгү аркылуу гана ишке ашырылышы мүмкүн жана ушул учурда гана белгилүү бир натыйжалар, мисалы, руханий жаңылануу жөнүндө сөз кылууга болот.

Биздин пикирибизде, эгерде руханий жаңыланууда багыт алуунун негизги «булагы» (жогоруда айтылган көз караштардагыдай) «коомдон» көрүнүп, ошону менен максаттын чөйрөсү менен чектелсе, аталган процессте бүтүндүк катары адамдын өзүнүн ролу жана мааниси каралат. Ал эми адамдын сыртында, анын өнүгүшүнүн жана катышуусунун мүнөзү, кандайдыр бир өзгөрүүлөрдүн чындыгында бар жана максатка ылайыктуулугу жөнүндө сөз кылуунун кажети жок. Ошол эле учурда руханий жаңылануу процессин бир гана “субъективдүү” негизде кароо туура эмес. Бул учурда, мындай билдирүү үчүн негиз тышкы жана ички ортосундагы индивид деңгээлиндеги мамиле болушу мүмкүн, ал төмөнкүчө мүнөздөлөт:

– адамдын руханий дүйнөсүндөгү тышкы жана ички динамикалык тең салмактуулук абалында болгон “гармония мамилелери” бар. Бул бир жагынан инсандын интегралдык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана бул үчүн тиешелүү шарттарды түзүү жолу менен, ал эми экинчи жагынан, инсандын таасирин эске алуу менен инсандын активдүү өзүн-өзү ишке ашыруусу аркылуу жетишилет; дисгармониялык мамилелер, алар үчүн тышкы жана ички чечилгис карама-каршылыкка келгенде байкалат. Мындай мамиленин натыйжасында адамдын ички дүйнөсү басылышы мүмкүн же тескерисинче, ички «сырттын» көрүнүшү кандайдыр бир формадагы тышкы таасирлерге каршы антисоциалдык жүрүм-турумда, же кайдыгерликте, же каалабастыкта көрсөтүлүшү мүмкүн ж.б. у.с.

– «позитивдүү карама-каршылык мамилелери», тышкы жана ички өз ара аракеттенүү карама-каршылыктуу болуп чыкканда жана инсан эрктүү күч-аракеттин, бардык руханий чөйрөлөрдүн активдешүүсүнүн эсебинен тышкы дүйнө менен тең салмактуу мамилелерди жоготпостон өзүнүн бүтүндүгүн сактайт

[2, 16-6.]

Демек, руханий жаңылануу процессин «объективдүү» же «субъективдүү» өнүттөн гана кароо максатка ылайыксыз (жана иш жүзүндө мүмкүн эмес). Аны реалдуу түшүнүү субъект-объекттин өз ара аракеттенүүсүнүн диалектикасын, тагыраагы, акыркысынын бардык атрибутивдик белгилери менен алардын ортосундагы болгон мамилелердин мүнөзүн эске алууну билдирет. Ушуга байланыштуу руханий жаңылануу жөнүндөгү ойлор эң жакшы дегенде “бир нерсеге” технологиялык алмаштыруунун түрү катары туура эмес. Алар белгилүү бир теорияга жана практикага айланганда, билим берүүнүн «жеңил» көз караштары менен концепцияларынын пайда болушунун себептеринин бири болуп калышы мүмкүн, мында мазмундук негиздер, нерселердин маңызы ачык түрдө форма түзүү менен алмаштырылышы мүмкүн, ал тургай, түз эле адамдын каалаган нерсени реалдуулука бир максаттан каражатка айлануусунун себинен улам болуусун айтууга болот [3, 122-б.].

Бул азыркы шартта да ырастай турат, анткени аша чаап, «уялчаактыктан» ары-бери качуу али да болсо мүмкүн эмес. Албетте, бул жерде, алар айткандай, тике окшоштуктар туура эмес, «реформизмдин кесепети», илимдин бир катар өкүлдөрүнүн, мамлекеттик жана коомдук ишмерлердин өткөн доордун «оор мурасы» менен күрөшүүгө умтулуусу саналат. Мисалы, чиркөө менен мектептин же мечит менен мектептин, анын ичинде жогорку билим берүүнүн ортосундагы мамилени, же жаштарга, жаш муундарга сексуалдык тарбия берүү маселесин мектептин жардамы менен чечүү аракетин карап көрөлү. Суроолор өтө маанилүү, аларга эртеби-кечпи коом кайтып келет. Бирок бүгүн ачык эле көрүнүп турат: аны менен алектене турган жарандык коом жана коомдук институттар түзүлө элек. Жакшы маалым болгондой, массалык маалымат каражаттары чоң күчкө ээ, бирок алар көбүнчө жамандык үчүн колдонушат. Көркөм чыгармалар зордук-зомбулук жана секс көрүнүштөрүнө жык толгон. Жер-жерлерде абал мындан да начар: бул тармакта бул татаал жана жооптуу ишке атайын даярдыгы жок мугалимдер жана жетекчилер тарабынан көп иштер аткарылып жатат; башка өлкөлөрдүн жана элдердин тажрыйбасы начар изилденген жана эске алынбаган; каада-салттар, үрп-адаттар унутулат; кээде максатка ылайыктуулуктан коммерция басымдуулук кылат; бирок, балким, эн коркунучтуусу – иштин көбүнчө жаштардын өздөрүнүн каалоолорун жана таламдарын эсепке албастан, тездетилген ыргак менен жүргүзүлүп жаткандыгында турат. Коомдо тиешелүү даярдыктар болмоюнча, мындай жаңылыктарды киргизүү жакынкы келечекте каалаган натыйжаларды берери күмөн экени жалпыга маалым.

Н.А. Бердяевдин айтымында, жаңы руханий-ликтин пайда болушу адамдын жана коомдун узакка со-

зулган даярдык өнүгүүсүн аяктоо аркылуу мүмкүн. Башкача айтканда, тиги же бул, маанилүү болсо да, жаңычылдыктын натыйжасында жаңы рухийлик пайда боло албайт. Ал коомдун жана инсандын бардык чөйрөлөрүндө руханий диалектикалык өнүгүү жолу менен субъект-объекттин өз ара аракеттенүүсүнүн бүткүл спектрин өзгөртүү боюнча комплекстүү жана максаттуу иштин натыйжасы болушу мүмкүн. Бул көйгөйдү чечүүнүн альфасы жана омегасы [4, 79-80-бб.].

Дагы бир белгилей кетүүчү нерсе, сырткы шарттарды кыска убакыттын ичинде өзгөртүүгө мүмкүн болбогондой эле, руханий дүйнөнүн иштешинин табиятына түз жана кыйыр түрдө таасир эте албагандай эле, практикада (теориялык жактан да) адамдын руханий дүйнөсүнүн бардык чөйрөсүнө адекваттуу таасир көрсөтүү мүмкүн эмес. Ошондой эле адамды курчап турган чындык тынымсыз өзгөрүп тураарын, андагы болуп жаткан процесстер жана кубулуштар мазмундуу түрдө өнүгүп жатканын, ошол эле учурда анын өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгүн, тарбиялоонун мүнөзүн жана ал тургай адамдарга таасир этүүчү каражаттарды да эстен чыгарбоо керек, алардын руханий дүйнөсү өзгөрүлүп жатат.

Бул маселе боюнча эмгектерди талдоо мындай деп айтууга мүмкүндүк берет: так жана негиздүү руханий көрсөтмөлөрсүз, билим берүүнүн субъекттери рухий жаңылануунун негизги компоненттерин (элементтерин) жетишсиз так билбестен, руханий жаңылануунун ийгилигине ишенүү өтө кыйын. Анын үстүнө конструктивдүү жана кыйратуучу татаал диалектика аркылуу социалдык реалдуулуктун салыштыралуу тез өзгөрүшү жүрүп жаткан азыркы шарттарда ага жетишүү мүмкүн эмес. Маселен, бүгүнкү күндө эмгектин мааниси, адамдын эмгектик активдүүлүгү кемсинтилген учурлар аз эмес. Акыркы изилдөөлөргө таянсак, эмгектин энтузиазмын, эмгектик адеп-ахлакты, эмгектик баалуулуктарды символдоштурган баатырлар өткөн доорго өткөн деп айта алабыз. Эмгектин сапаты, мазмуну, кесипти тандап алуу жөнүндөгү маселелер иш жүзүндө талкууланбайт, эмгектин чындыгы баалуулугу төмөн. Аң-сезимдүү же аң-сезимсизби, эң жогорку моралдык көрсөтмөлөрдү алып салуу: эмгек чөйрөсүндө жашоо жолун тандоо болгон. "Жогорку" менен "төмөнкү" аралашып, орундары алмашты.

Руханийлик азыркы түшүнүгүнө, анын инсандын деңгээлиндеги коомдук процесстердин алка-гынды иштөө өзгөчөлүктөрүнө ылайык, биздин учурда руханий жаңылануу адамдын руханий дүйнөсүнүн чөйрөлөрүнүн диалектикалык өнүгүү процесси катары каралат. Субъект-объекттин өз ара аракеттенүүсүнүн динамикасына реалдуу дүйнөдөгү өзгөрүүлөргө ылайык алардын иштеши катары каралат. Инсанга карата руханий жаңылануу, бир жагынан, объективдүү өнүгүп жаткан процесс: коомдо (жана жамааттар дүйнөсүндө) билимдин чөйрөлөрүнүн тынымсыз топтолу-

шу жана кеңейүүсү, жашоонун жана коммуникациялардын шарттары, билим берүүнүн мүнөзү жана башкалар өзгөрүүдө. Анын баары кыйыр түрдө жана ошол эле учурда инсандын руханий дүйнөсүнүн чөйрөлөрүндө ондолуп, ошол эле учурда туура объективдүү тапшырма менен түзүлүп, андан кийин адамдын иш-аракетинде, жүрүм-турумунда өзгөчө түрдө көрүнөт. Экинчи жагынан, руханий жаңылануу – бул илимий жактан негизделген тыянактардын жана чечимдердин негизинде адамды окутуу жана тарбиялоо аркылуу аң-сезимдүү башкарылуучу процесс:

– ийгиликтүү жашоо жана эмгек үчүн зарыл болгон инсандык сапаттарды калыптандыруу жана өнүктүрүү;

– инсандын жашоосунун жана билим берүүнүн шарттарынын өзгөрүшүнө өз убагында жооп кайтаруу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү;

– инсанды руханий баалуулуктар менен тааныштыруу, анын руханий жактан өсүшү, руханий бай мазмундагы жаңы коомдук сапаттарга ээ болушу;

– адамдын ар тараптуу өнүгүүсү, биринчи кезекте анын объективдүү өнүгүп жаткан тышкы дүйнөнү активдүү жана ар тараптуу чагылдыруу жана өздөштүрүү жөндөмдүүлүгү.

Баалуулукту таанып-билүүдө нерселерди көрүүнүн жаңы көз караштарын, аларды аныктоонун жолдорун жана адамдын муктаждыктарына жана максаттарына ылайык аны уламдан-улам толук оптималдаштыруу багытында илимий билимдин кыймылынын себептик түшүндүрмөсүн түшүнүү жана түшүндүрүү зарыл. «Баалуулуктар керектөөлөрдү канааттандырууга багытталгандыктан жана өндүрүштүн продуктусу болгондуктан, алар адамдардын жашоосундагы өз ара аракеттенүүсүнө ортомчулук кылат; абстракттуу, баалуулуктар ортомчу эмес адамдык мамилелер жок же дээрлик жокко эсе» [5, 15-б.].

Демек, ошол эле учурда инсандын руханий дүйнөсүндөгү баалуулуктарды ишке ашыруунун ролу, орду жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө жүйөлүү сөз кылуу үчүн маселени тарыхына кайрылыш керек, б.а. оригиналдуу, баалуулуктар маселеси философиянын предмети болуп калган мезгилди айтуу керек. Өткөндү жана азыркыны түшүнүү аркылуу, биздин пикирибизде, доордун парадигмасы катары баалуулуктардын пайдасына аргументтин даражасы жана мааниси, ошого жараша, руханий жаңылануу системасындагы “негизги звено” болуп саналат.

Адабияттар:

1. Уледов А.К. Духовное обновление общества. - М.: Мысль, 1990. 242 б.
2. Грузков В.Н. Духовное и профессионализм. Социально-философский анализ. - Ставрополь, 1996. 172 б.
3. Лосский НО. Ценность и бытие // Бог и мировое зло. - М., 1994. 290 б.
4. Бердяев Н.А. Самосознание. - М., 1990. 32- б.
5. Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. - Новосибирск: Наука. Сиб. отд.-ние., 1989. 230 б.
6. Акматалиев, А.Т., Сейдалиева, М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Электронный ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. - С. 82-86. (дата обращения: 29.12.2022).
7. Акматалиев, А.Т., Акматова, Г.Э. Коомдун руханий жашоосунун диалектикасы. URL: <http://not.kg/wp-content/uploads/-2022/10/%D0%9D%D0%9E%D0%A2-2-2022.pdf> [Электронный ресурс] // «Наука. Образование. Техника» (HOT). –Ош, 2022. – С. 95-98. (дата обращения: 8.01.2022).
8. Акматалиев, А.Т. Кыргызское традиционное общество как основа нравственного сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49450514> [Электронный ресурс] // Бюлл. науки и практики. – М., 2022. Том 8. - №9. - С. 630-634. (дата обращения: 8.01.2022).
9. Akmatalliev, A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс] В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Том 258. 2021. (дата обраш.: 8.01.2022).
10. Akmatalliev, A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс] В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Том 258. 2021. (дата обраш.: 8.01.2022).
11. Akmatalliev, A.T., Karabaeva, S.T., Kedeybaeva, Zh.A., Sharipova, E.K., Kurbanbaev, K.A., Seidalieva, M.K., Ergeshov, A.Y., Kalberdieva, M.K. Spirituality is the Basis for the Socio-Economic Culture of People URL: <https://resmilitaris.net/menuscript/index.php/resmilitaris/article/view/2957> [Электронный ресурс] // Res Militaris. Vol. 13 No. 2 (2023): Volume 13, Number 2, 2023. - Paris. (дата обраш.: 4.03.2022).
12. Akmatalliev, A.T., Nurbaev, A.S., Kozubaev, O., Yrazakov, D. A., Barynbaeva, A.A., Kambarova, N.N., Karabaeva, S. T., Sharipova, E.K. Crisis As A Qualitative Transformation Of The Socio-Cultural System https://versita.com/bjp/view-artical/?s_id=1235 [Электронный ресурс] // Baltic Journal of Law & Politics. - Kaunas, Lithuania. -2023. (дата обращения: 4.03.2022).
13. Акматалиев А.Т. Научные основы понятия духовность. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2022. №. 6. С. 244-246.